

Araştırma Makalesi / Research Paper

ESKİ UYGURCADA TIP İNCELEMELERİ VE BİR TIP METNİNE İLİŞKİN FRAGMANLAR*

Uğur UZUNKAYA**

Öz

Eski Uygurca, temelde muhtelif dinî muhitlere ilişkin yazınsal kaynakların tercümesine dayanmaktadır ancak bunun yanında gündelik hayat, gök bilimi, takvim, fal, dil bilgisi ve tıp gibi konulara ilişkin din dışı olarak nitelendirilebilecek metinler de bu dönemde kaleme alınmıştır. Bunlar içerisinde önemli bir yere sahip olan tıp metinleri esasen muhtelif hastalıklar, ağrılar, sağaltım yöntemleri ve reçetelere odaklanır. Türk dilinin tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya birçok dönemde tıbbi konu alan metinlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Özellikle İslami Orta Asya edebî dilinden ve Anadolu ve çevresinde meydana gelmiş Türk dilinden hacimce ve sayıca hatırı sayılır düzeyde eser günümüze erişmiştir. Eski Uygur sahasındaki sağlık konulu metinler söz konusu olduğunda ise bunlar dayandığı gelenekler, konu edindikleri hastalıklar ve ağrılar, tedavi uygulamaları ve yazıldıkları alfabeler itibarıyla ilgi çekici bir görünüm sunmaktadır. Bu yazı şimdiye kadar neşri gerçekleştirilmemiş bir tıp metnine ilişkin metin parçalarının neşrini amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmaya konu olan metin parçalarının yazı çevirimi, harf çevirisi, aktarımı, metne ilişkin açıklamaları, sözlük ve dizini hazırlanmıştır. Bunun yanında, bilindiği gibi Eski Uygurcadaki tıp konulu metinler üzerine yapılan incelemeler, genel olarak bu sahada hazırlanan diğer incelemelerin tarihi kadar eskiye gider. Bu sebeple ilk çalışmanın yapıldığı 1930 yılından bugüne Eski Uygur tıp sa-

Geliş Tarihi/Date Applied: 09.08.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 22.12.2022

Makalenin Künyesi: Uzunkaya, U. (2023). "Eski Uygurcada Tıp İncelemeleri ve Bir Tıp Metnine İlişkin Fragmanlar". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 55, 117-146

DOI: 10.24155/tdk.2023.219

* Bu yazı TÜBA-GEBİP programı çerçevesinde desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uguruzunkaya@gmail.com, Erzurum/Türkiye.

ORCID ID: 0000-0003-4534-9305

hasına ilişkin incelemelerin araştırma tarihçesine yer vermek hem bugünkü gelinen duruma ışık tutacak hem de sonraki araştırmalar için zemin hazırlayacaktır. Bu gerekçeden ötürü bu yazıda evvela Eski Uygurca tıp sahasında hazırlanan çalışmaların kısa bir değerlendirmesi sunulacak, ardından bugün Çin tıbbında *Shennong* olarak bilinen efsanevi kahramana da atıf yapılan Eski Uygurca tıp konulu fragmanların neşrine geçilecektir.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygurca, tıp metinleri, Shennong, *Shennong bencao jing*, metin neşri.

Old Uyghur Medical Studies and Fragments of a Medical Text

Abstract

Old Uyghur is based on the translation of literary sources related to various religious circles; however, some texts can be evaluated as non-religious on subjects such as daily life, astronomy, calendar, fortune telling, grammar, and medicine. Medical texts focus on various diseases, pains, treatments, and prescriptions. Considering the historical development of Turkish, it is known that there are texts on medicine from many periods, from East Turkestan to Anatolia. Although a considerable amount of work has survived, especially in the Islamic Central Asian literary language and in Anatolian Turkish, the texts on health in Old Uyghur offer an attractive appearance in terms of the traditions on which they are based, the diseases and pains they are subject to, the treatment practices and the alphabets in which they are written. This paper aims to edit unpublished fragments related to a medical text. In addition, the studies on Old Uyghur medical texts are as old as those prepared in this field. For this reason, the research history of the studies related to the Old Uyghur medicine field since 1930, when the first study was prepared, will shed light on the current situation and lay the groundwork for further research. In this paper, firstly, an evaluation of the studies prepared in the field of Old Uyghur medicine will be presented, and then the Old Uyghur fragments will be published, which also refer to the legendary hero called Shennong in Chinese medicine.

Keywords: Old Uyghur, medical texts, Shennong, *Shennong bencao jing*, text edition.

Giriş

Eski Uygurca temelde Budizm, Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlık gibi dinî bir edebiyatın tercümesine dayanmaktadır ancak bu dönemde hatırı sayılır düzeyde din dışı konulu eserler de yazılmıştır. Bunların içerisindeki en büyük pay Uygurların gündelik yaşamını konu alan sivil belgelere ait olsa da bunun yanında tıp veya sağlık bilgisi metni olarak tanımlanan ve çoğu fragman şeklinde günümüze ulaşmış metinler de bulunmaktadır. Esasen Türk dilinin tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda İslam öncesi Uygurlarda olduğu gibi, İslami Orta Asya edebî dilinde ve Anadolu

sahasında gelişen yazı dilinde de kısacası Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya tercüme, telif-tercüme ve telif olarak kaleme alınan ve farklı geleneklerden beslenen tıp ve genel olarak sağlık bilgisi konulu metinler mevcuttur. Türk-İslam coğrafyasında üretilmiş tıp konulu eserler hacimleri ve sayıları bakımından çok önemli bir yere sahip olsa da Eski Uygur yazınındaki bu türden eserler ele aldıkları konular, dayandığı gelenekler, tedavi uygulamaları ve yazıldıkları alfabeler bakımından ilgi çekici bir görünüm arz etmektedir.

Bu yazı Eski Uygurca ile kaleme alınmış ve şimdiye kadar neşri gerçekleştirilmemiş tıp konulu dört fragmanın neşrine dayanmaktadır. Esasında bu fragmanların yazı çevirimi, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarımı, açıklamaları ve dizin/sözlük kısmı bu yazının temelini teşkil etmektedir ancak Eski Uygurcayla yazılmış tıp metinleri üzerine yapılan incelemelerin bu tarihî lehçeye ait araştırmaların başlangıcı kadar eski olması, bu araştırmaların mahiyetinden de söz edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu alanda yapılmış ilk yayın 1930 yılına aittir, son yayınlar ise tespit edilebildiği kadarıyla 2021 tarihlidir. Dolayısıyla bu 91 yıllık süre zarfında Eski Uygurca tıp metinleri üzerine yapılan neşirlere göz atmak, alan yazının daha iyi anlaşılmasını ve bununla birlikte sonraki çalışmalarda nelere odaklanılması gerektiğini gösterecektir. Bütün bu sebeplerden ötürü bu yazıda evvela Eski Uygurca tıp metinleri üzerine bir araştırma tarihçesi sunulacak, daha sonra bu çalışmada ele alınan fragmanlarda bahsi geçmesi sebebiyle Çin tıbbında 神農本草經 *Shennong bencao jing* [= İlahi Çiftçi'nin *Materia Medica*sı] olarak bilinen eserin yeri irdelenecek ve sonrasında da Eski Uygurca yazma fragmanların neşri gerçekleştirilecektir.

1. Eski Uygurca Tıp Metinleri Üzerine Bir Araştırma Tarihçesi

Eski Uygurca tıp metinleri üzerine yapılan makale, kitap, kitap bölümü, tez ve bildiri türünden araştırmaların tarihsel seyrine ışık tutmak bu araştırmalarda bugün gelinen noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Eski Uygurca araştırmaları içerisinde tıp alanına ilişkin çalışmaların kronolojik olarak değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, anılacak ilk çalışma Rachmati [Arat] tarafından 1930'da tamamlanan *Zur Heilkunde der Uiguren* [= Uygurların Tababeti Üzerine] başlıklı çalışmadır. Rachmati [Arat], bu çalışmasında Berlin Turfan Koleksiyonu'nda bugün U 559 (T I D 120) arşiv numarasıyla korunan, on varaktan ve 201 satırdan oluşan yazmayı ele almıştır. Bu çalışmada, naşiri tarafından telif bir eser olduğu düşünülen mezkûr yazmanın yazı çevirimine, Almancaya tercümesine, açıklamalarına ve sözlüğüne yer verilmiştir. Rachmati'nin de belirttiği gibi (1930: 453) bu yazmada göz, kulak, burun, ağız, diş, boğaz, göğüs, cilt, sinir, çocuk, kadın hastalıkları ve baş, kalp, karın, ayak ağrısı ile yanal ağrılar, bunun

yanında ses yitimi, saçtaki kepekler, sancı, ateş, burkma, iç sıkıntısı ve (cinsel) iktidar meselelerine değinilmiştir. Bu yazmada bahsi geçen hastalıkların reçetelerine de yer verilmesi metnin önemini ortaya koymaktadır.

Rachmati [Arat], 1932 yılına gelindiğinde *Zur Heilkunde der Uiguren* II [= Uygurların Tababeti Üzerine II] başlıklı ikinci çalışmasını neşreder. Bu çalışmada Berlin Turfan Koleksiyonu'nda yer alan tıp konulu beş farklı eserin filolojik neşri gerçekleştirilmiştir. *Siddhasāra*, *Aṣṭāṅgharḍayam-samhitā* ve *Yogaśataka* bugün bunlar arasında tanımlanabilen üç eserdir. Rachmati [Arat], çalışmasına dâhil ettiği toplam 521 satır hacmindeki yazmaların yazı çevirimine, Almancaya tercümesine, açıklamalarına ve sözlüğüne yer verir.

1937 yılında neşredilen esasen gök bilimine ilişkin Eski Uygurca metinlerin yer aldığı *Türkische Turfan-Texte* VII [= Türkçe Turfan Metinleri VII] içerisinde Rachmati [Arat] bugün U 9245 v (T III M 66), U 5820 (T III T 295), Ch/U 3911, U 5424 (T I D 596) ve U 5745 (T II Y 18) arşiv numaralarına sahip ve Berlin Turfan Koleksiyonu'nda korunan beş tıp konulu metin parçasının neşrini gerçekleştirir. Diğer metinlerle beraber Rachmati [Arat], bahse konu yazmaların yazı çevirimini, Almancaya tercümesini, açıklamalarını ve sözlüğünü hazırlar.

Bailey, 1953 yılında *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* içerisinde “Medical Plant Names in Uigur Turkish” [= Uygur Türkçesindeki Tıbbi Bitki Adları] adlı çalışmasını yayımlar. Bu yazısına Āyurveda tıbbına ilişkin açıklamalarla başlayan Bailey, Türkçe tıp metinlerinin tercümesinin zorluğundan ve hazırlanan neşirlerde henüz izah edilmemiş kısımların mevcut olduğundan söz eder. Bu yazı temelde tıbbi amaçla kullanılan 50 bitki isminin Sanskritçe ve Tibetçe ile beraber Eski Uygurcadaki karşılıklarını konu alan bir listeden oluşur.

Gabain, 1954 yılında neşrettiği esasında Brāhmī harfli metinleri konu edinen *Türkische Turfan-Texte* VIII [= Türkçe Turfan Metinleri VIII] içerisinde bugün Mainz 187 (T II S 49) arşiv numarasıyla saklanan 24 satır hacmindeki metin parçasını neşreder. Bu metin parçasının *Aṣṭāṅgharḍayam-samhitā*'ya ait olduğu sonraki araştırmalarda ortaya konmuştur.

Maue ve Sertkaya, 1986 yılında “Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‘Zauberbad der Sarasvatī’ des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I)” [= Uygurca *Altun Yaruk Sūtra*'nın ‘Sarasvatī’nin Büyü Banyosu’ndan İlaç Listesi ve Dhāraṇī (I. Bölüm)] adıyla bir yazı yayımlar. Bu yazı esasında Eski Uygurcanın en hacimli eserlerinden biri olan *Altun Yaruk Sudur*'un ilaç terkiplerini konu alan bölümüne ait Berlin Turfan Koleksiyonu'nda korunan Mainz 144 (T II 851/VII), U 3244 (T III M 131) ve U 3148 (T III [M] 118) arşiv numaralarıyla kayıtlı fragmanların neşrini içermektedir. Bunun-

la beraber bu yazıda metinlerin Almancaya tercümesine ve ilaç terkiplerine ilişkin notlara da yer verilmiştir.

Maue ve Sertkaya, 1991 yılında daha evvel neşrettikleri yazının ikinci bölümünü “Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‘Zauberbad der Sarasvatī’ des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil II)” [= Uygurca *Altun Yaruk Sūtra*’nın ‘Sarasvatī’nin Büyü Banyosu’ndan İlaç Listesi ve Dhāraṇī (II. Bölüm)] adıyla neşreder. Bu yazı ilk yazıyla ilişkili olarak birtakım tablolardan ve sözcük listesi ile ilaç listelerinden oluşmaktadır. Bu yazının öne çıkan yönü esasen *Altun Yaruk Sudur*’da geçen 32 ilacın ayrıntılı olarak incelenmesidir.

Maue tarafından 1996 yılında hazırlanan *Alttürkische Handschriften Teil 1: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift* [= Eski Türkçe El Yazmaları Cilt 1: Brāhmī ve Tibet Harfli Belgeler] adlı eser bir katalog çalışması olsa da Eski Uygurca Brāhmī ve Tibet harfleriyle kaleme alınan muhtelif muhtevalara sahip metinlerin dikkatli neşirlerine yer vermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada mevzubahis metinlerin yazım ve ses özelliklerine değinildikten sonra metinler türlerine ve konularına göre tasnif edilmiştir. Çalışmanın bilim metinleri başlığı altında Brāhmī harfli konusu tıp ve tıbbi reçete olan üç fragmana yer verilmiştir (krş. Maue, 1996: 185-188).

Ölmez, 1996 yılında 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı’nda sunduğu “Süryanî Harfli Eski Uygurca Bir Tıp Metni” başlığını taşıyan bildirisinde Süryani harfli metinlere değinerek başlar. Ölmez, Berlin Devlet Kütüphanesinde M 152 arşiv numarasıyla saklanan ve toplamda 11 satırdan oluşan metnin yazı çevirimine, harf çevirisine ve açıklamalarına yer verir, bunun yanında metnin yazım özelliklerine de teferruatlı olarak değinir. Bu metin Uygurlar arasında Süryani tıp geleneğinin mevcut olduğunun kanıtı mahiyetinde önemli bir vesikadır.

Sertkaya, 1997 yılında Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi’nde “Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış” ismiyle bir bildiri sunar. Bu bildiri o tarihe kadar yapılan Eski Uygurca tıp metinleri üzerine genel bir değerlendirmeyi ihtiva eder ve bununla birlikte yazı ilgili metinlerden pasajları içerir. Sertkaya, bildirinin hazırlandığı tarihe kadar yayımlanmamış metinler hakkında da oldukça önemli ve teferruatlı bilgi sunar.

Zieme, 1999 yılına gelindiğinde “Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren” [= Eski Uygur Tıp Metinlerinden Bazı Yeni Parçalar] adıyla bir yazı yayımlar. Bu yazı şimdiye kadar neşredilmemiş ve Berlin Turfan Koleksiyonu’nda U 247 (T II 120), U 5478 (T I X 505), U 7289 (B 12), U 4983 (T II Y 14), U 5747 (T II Y 18) ve U 5526 (T II 1076) arşiv numaralarıyla saklanan fragmanların neşrine dayanmaktadır. Zieme,

burada bahsi geçen fragmanların harf çevirisini, Almancaya tercümesini ve açıklamalarını hazırlarken, yazı çevirilerine yer vermez.

Sertkaya, 1999’da “Kurzer Überblick über die uigurischen medizinischen Texte” [= Uygur Tıp Metinlerine Kısa Bir Bakış] adlı yazısında o tarihe kadar yayımlanan metinler hakkında genel bir değerlendirmeye yer verir. Esasında bu çalışma yine Sertkaya tarafından 1997 yılında kaleme alınan “Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış” adlı bildirinin kimi eklemeler yapılarak hazırlanan Almancaya tercümesidir.

Zieme, 2007 yılında “Notes on Uighur Medicine, Especially on the Uighur Siddhasāra Tradition” [= Özellikle Uygurca Siddhasāra Geleneği Temelinde Uygur Tıbbı Üzerine İzahat] adlı makalesini kaleme alır. Bu yazı *Siddhasāra*’nın Uygurca çevirileri ve onun Uygur tıp tarihindeki rolü hakkında genel değerlendirmeleri ihtiva etmektedir.

Maue, 2008 yılına gelindiğinde “An Uighur Version of Vāgbhaṭa’s *Aṣṭāṅghṛdayasamhitā*” [= Vāgbhaṭa’nın *Aṣṭāṅghṛdayasamhitā*’nın Uygurca Bir Versiyonu] adını taşıyan çalışmasını neşreder. Bu çalışma Eski Hint tıbbı, bir diğer ifadeyle Āyurveda içerisinde sayılan *Aṣṭāṅghṛdayasamhitā*’ya ait fragmanların filolojik neşrine dayanmaktadır. Maue, mevzubahis metnin Orta Asya’daki varlığı doğrulanmamış olsa da Berlin Turfan Koleksiyonu’nda yer alan birkaç fragmanın bu metne ait olabileceğini belirtir.

Gürkan, 2010 yılında tıp tarihi alanında *Orta Asya’daki Eski Türk Tıbbının, Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* adıyla bir doktora tezi hazırlar. Bu tez şimdiye kadar neşredilmiş metinlerin yeniden neşrini ve Türkiye Türkçesine aktarmasını içerir. Bunun yanında özellikle Eski Uygurca tıp metinlerinden yansıyan bitkisel kökenli droglar, hayvansal droglar, madensel droglar, birleşik müstahzarlar, hastalıklarla ilgili tanımlamalar ve tedavi yaklaşımları, cerrahi girişimler ve çeşitli ekollerle etkileşim de bu çalışmanın kapsamında yer alır.

Çelik tarafından 2012 yılında hazırlanan *Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Tabâbet* de bu alanda hazırlanmış bir yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışma Eski Uygurca ile kaleme alınmış bazı metinler temelinde sağlık bilgisi ve bu alanla ilişkili sayılabilecek metinlerin söz varlığı incelemesini ele almaktadır.

Knüppel, 2013 yılında *Alttürkische Handschriften Teil 17: Heilkundliche, Volksreligiöse und Ritualtexte* [= Eski Türkçe El Yazmaları Cilt 17: Sağlık Bilgisi, Halk İnanışları ve Ritüel Metinler] başlıklı çalışmada şimdiye kadar yayımlanmış ve yayımlanmamış Berlin Turfan Koleksiyono-

nu'nda korunan Eski Uygurca tıp metinlerinin katalogunu hazırlamıştır. Çalışma bununla birlikte kapsamı gereği astroloji, takvim, fal, Ezoterik Budizm ve Tantra Budizmi'ne ilişkin metin parçalarının da katalog bilgilerine odaklanır.

Abudurexiti, 2013 yılında 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 *Gudai weiwu'er yu yixue wenxian de yuwen xue yanjiu* [= Eski Uygur Tıp Metinleri Üzerine Filolojik Araştırma] adlı doktora tezini tamamlar. Bu çalışma kapsamına 96 tıp konulu fragman ve 5 de tıp dışı Eski Uygurca fragman dâhil edilmiştir. Çalışma bahsi geçen fragmanların yazı çevirilerini, harf çevirilerini, Çinceye tercümelerini, dil bilimsel ve dil bilgisel açıklamalarla sözlüğünü içermektedir. Bu çalışmada daha evvel farklı çalışmalarda neşredilen fragmanların yanında az da olsa ilk kez neşredilen Eski Uygurca fragmanlar da bulunmaktadır. Çalışma kimi yeni okuma deneyimlerini de barındırır.

2013 yılında Batmaz, *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri* adıyla bir yüksek lisans tezi tamamlamıştır. Bu çalışmada o zamana kadar yayımlanan tıp metinleri temelinde Eski Uygurcada tanıklanan tıp terimleri yapılarına, kökenlerine ve konularına göre tasnif edilmiştir. Bunun yanında bu tezde vücuttaki organ ve bölge adları, cerahat ve vücut salgıları, hastalık adları, ilaç anlamında kullanılan terimler, ilaçların alımındaki ölçüler, hekim kavramını karşılayan terimler ve genel sağlık terimleri, hastalık ve bunların tanımları meselelerine de değinilmiştir.

Tokyürek, 2014 yılında kaleme aldığı “Eski Uygurcada Āyurveda Tıbbı ve Beş Unsur” adlı makalesinde Hint kültüründe önemli bir yere sahip olan Āyurveda tıbbının temel kabullerini, bu tıbbi geleneği, Āyurveda tıbbındaki beş unsuru ve bununla birlikte bunların Eski Uygurca metinlerdeki görünümünü metinlere atıfla irdelemiştir.

Maue, ilk cildini 1996 yılında hazırladığı Brāhmī ve Tibet harfli belgelere ilişkin katalog çalışmasının ikinci cildini *Alttürkische Handschriften Teil 19: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift Teil 2* [= Eski Türkçe El Yazmaları Cilt 19: Brāhmī ve Tibet Harfli Belgeler Cilt 2] adıyla 2015 yılında tamamlamıştır. Bu çalışmada Maue, *Aṣṭāṅgahrdayamsaḥitā* ve *Yogaśataka*'ya ait olan fragmanların fiziksel özelliklerine yer vererek bunların neşrini gerçekleştirir.

Sertkaya, 1996 yılında IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde sunmuş olduğu basılmamış bir bildirisini 2021 yılında yeniden gözden geçirerek “Göz Hastalıkları ve Tedavileri Üzerine Eski Uygurca Sūtra'lardan Parçalar” adıyla yayımlar. Bu çalışma daha evvel neşri gerçekleştirilmemiş *Padma-cintāmani-dhāraṇi-sūtra* olarak bilinen metnin göz hastalıklarına ilişkin

kısımının yazı çevirimini, aktarımını ve bununla beraber metinde geçen tıp terimlerinin kapsamlı ve titiz bir incelemesini ihtiva etmektedir.

Khasbaatar, 2021 yılında “Die Drogenbezeichnungen aus dem 15. Kapitel des mongolischen *Goldglanz-Sūtra*” [= Moğolca *Altun Yaruk Sūtra*’nın 15. Bölümünden İlaç Terimleri] adını taşıyan bir yazı yayımlar. Bu yazı *Altun Yaruk Sudur*’un Moğolca versiyonu olan *Altan Gerel*’in 15. bölümünde yer alan 32 ilacın ayrıntılı incelemesini içerir. Yazar, bahse konu 32 terimin *Altun Yaruk Sudur*’un Moğolca versiyonlarındaki biçimlerine, başka dillerde yazılmış *Altun Yaruk Sudur* versiyonlarındaki biçimlerine, Modern Moğolcadaki görünümlerine ve ilaç terkiplerinin tanımlamalarına yer verir.

Çetin, “Uygurca *yel ig* Üzerine” başlıklı yazısında Eski Uygurca metinlerde hastalık adı olarak geçen *yel ig / yeel ig, yel agrıg / yeel agrıg* teriminin semantik incelemesini yapmıştır. Buna ilaveten yazar, rüzgâr kaynaklı hastalıkların Türk dilinin tarihî metinlerindeki görünümüne de yer vermiştir.

Eski Uygurca tıp metinlerine ilişkin yapılan son çalışma ise, 2021 yılında Tokyürek imzası taşımaktadır. Bu kitap tematik bir çalışma olup *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi* başlığını taşımaktadır. Eski Uygurca sahasında yapılan filolojik çalışmalarda çoğunlukla metin neşrine odaklanılsa da bu çalışma ile bu metinlerin muhtevasına ilişkin incelemelerin de yapılmaya başlandığı söylenebilir.

2. Çin Tıbbında *Shennong bencao jing*

Eski Uygur tıbbının kaynakları arasında halk tıbbı, Süryani tıbbı, Hint tıbbı ve Çin tıbbı sayılır (krş. Zieme, 2007: 308). Uygur tıbbının gelişiminde halk tıbbının etkisini belirlemek her ne kadar güç olsa da “bazı reçetelerin, bilimsel tıbbi söylem veya aslında başka kültürlerin bilgi sistemleri hakkında bilgisi olmayan insanların şifa uygulamalarının öğelerini ihtiva ettiği” (Zieme, 2007: 308) düşünülebilir. Bir diğer yandan Süryani tıbbı söz konusu olduğunda elimizde bugün yalnızca 11 satır hacminde bir metin söz konusudur (krş. Ölmez, 1996); bununla birlikte “Süryanilerin tıp bilgisinin Süryaniler tarafından Turfan bölgesinde, en azından Hristiyan topluluklar içinde yayıldığına dair bazı kanıtlar vardır.” (Zieme, 2007: 309). Hint tıbbı ise Uygur tıbbının inkişafında en büyük etkiye sahip gelenektir. Özellikle Hint tıp yazınının *Siddhasāra*, *Aṣṭāṅgahrdayamsaṃhitā* ve *Yogaśataka* gibi temel eserlerinin Eski Uygurcaya olan tercümeleri ve bununla birlikte Sanskritçe-Uygurca iki dilli metinler ve Sanskritçe tıp terimlerinin yoğunluğu bu etkiyi gösterir türdendir. Çin tıbbı söz konusu olduğunda ise çeşitli hususiyetleri ihtiva eden tıbbi amaçla kullanılmaya elverişli bitkilerle te-

davi usulünün yaygın olduğu görülmektedir. Goldschmidt'in de belirttiği üzere, “tarih boyunca, Çin tıbbında en önemli ve yaygın olarak kullanılan tedavi yöntemi, mevcut farmakolojik literatürün miktarı ve çeşitliliği ile kanıtlandığı gibi, ilaç tedavisiydi.” (2022: 133).

Çin tıbbının klasik öncesi devrinde üç efsanevi kahramandan söz edilmektedir: 黃帝 Huangdi “Sarı Hükümdar”, 伏羲 Fuxi ve 神農 Shennong “Tarım Tanrısı/İlahi Koca/İlahi Çiftçi”. Bunların arasında Shennong, Çinlilere ziraati öğretmesiyle güven kazanmış efsanevi bir kraldır. Goldschmidt'ten özetle belirtileceği üzere, bugün bilinmeyen yazar veya yazarlar, Çin'de Tang Hanedanlığı döneminde Çin tarihinin ilk *materia medica*sı olan 神農本草經 *Shennong bencao jing* “İlahi Koca'nın *Materia Medica*sı” (kısaca: *Bencao jing*) adını taşıyan eseri kaleme almışlardır. Tamamlanmasından kısa bir süre sonra kaybolan bu kitap, beşinci yüzyılda bir Daoist rahip olan Tao Hongjing'in onu yeniden inşa etmesi sayesinde hayatta kalabilmiştir. *Bencao jing*, tıbbi materyalleri veya ilaçları sistematik bir şekilde listeleyen bir dizi ansiklopedik kitabın ilki olma özelliğini taşımaktadır. *Bencao jing*'in tam başlığı, geleneğe göre MÖ üçüncü binyılda hüküm süren efsanevi bir imparator olan İlahi Koca'nın (神農 *Shennong*) adını ihtiva etmektedir. *Shennong*'un bütün bitkileri ve diğer ilaç maddelerini, temel niteliklerini ortaya koymak için dövdüğü, tattığı ve ardından gıda ve ilaç olarak değerlerine göre sınıflandırdığı söylenir. Aynı rivayete göre kendini zehirlemiştir ve yine panzehiri bulmuştur (Goldschmidt, 2022: 135; ayrıca krş. Unschuld, 1986: 11-53). *Shennong bencao jing* adlı eserin şimdilerde MS ikinci veya birinci yüzyıla tarihlenen bir derleme olduğu düşünülmektedir (krş. Goldschmidt, 2022: 136). Bu eserde ilaçlar üç sınıfa ayrılmıştır:

“Üst sınıf (上品 *shangpin*) veya hükümdarlar, toksik olmadığı (veya tedavi edici olmadığı) kabul edilen ve ömrü uzatmayı amaçlayan 120 ilacı içermektedir. Bu ilaçlar uzun süre yüksek dozlarda alınsa bile zarar vermez. Orta sınıf (中品 *zhongpin*) veya bakanlar, hastalıkları önlemek için tasarlanmış ve biraz toksik (veya iyileştirici etkileri olan) 120 ilaç daha içermektedir. Bu ilaçlar, doza ve kullanıldıkları diğer ilaçlara bağlı olarak tehlikeli olabilir. Alt sınıf (下品 *xiapin*) veya asistanlar ve elçiler, yan etkileri olan ve özellikle tedavi edici amaçlarla hastalıkları tedavi etmek veya tıbbi etkiler oluşturmak için kullanılan 125 ilacı içermektedir.” (Goldschmidt, 2022: 136; ayrıca krş. Nugent-Head, 2004: 24-25).

Bu eserde “toplamda, 252'si bitki kaynaklı, 67'si hayvanlardan ve 46'sı minerallerden olmak üzere toplam 365 Çince ilaç listelemiştir.” (Goldschmidt, 2022: 136). Bununla birlikte eserde ilaç hazırlama yöntemlerine, ilaçların dozları ve bunların nasıl ve ne zaman tüketileceğine dair de bilgiler mevcuttur.

3. Çalışmaya Dâhil Edilen Fragmanlar Üzerine

Bu yazıya dâhil edilen tıp konulu fragmanlar bugün Berlin Turfan Koleksiyonu'nda Mainz 302 (T II D 177; Glas: T II D 177 d), U 240 (T II D 177h), Mainz 311 (T II D 177) ve U 117 (T II D 177; Glas: T II D 177 b) arşiv numaralarıyla korunmaktadır. Bu fragmanlardan Mainz 311 hariç diğer bütün fragmanların katalog bilgileri Knüppel (2013: 74-77) tarafından hazırlanmıştır. Zieme'nin Knüppel tarafından hazırlanan katalog çalışması için yazmış olduğu değerlendirme yazısında verdiği bilgiye göre (2013: 491), bu fragmanlardan ilk ikisi birbirini tamamlar türden metin parçalarıdır. Zieme, bununla birlikte bu metinlerin muhtevasına ve ehemmiyetine binaen Mainz 302 ile U 240 fragmanlarından kurgulamış olduğu metnin (bu çalışmada 04-29. satırlar arasının) yazı çevirimine ve Almancaya tercümesine yer verir (2013: 491). Bu çalışmaya konu olan fragmanlarda Çin tıbbının önemli bir efsanevi kahramanı olan 神農 *Shennong* (06-07. satırlar) adına rastlanması ve *Shennong bencao jing*'deki üçlü ilaç tasnifini açıklaması bu Eski Uygurca fragmanın değerini artırmaktadır. Esasında bu, Uygurlar arasında Çin tıbbının da bilindiğini, en azından söz konusu edebildiğini kanıtlanması bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen Eski Uygurca tıp konulu fragmanların yazı çeviriminin, harf çevirisinin, Türkiye Türkçesine aktarımının, metne ilişkin notlarının ve analitik dizin ile sözlüğünün sunulması amaçlanmıştır. Metnin yazı çevirimi ve harf çevirisi hazırlanırken *Uigurisches Wörterbuch*'da [= Uygurca Sözlük] belirlenen yazı çevirimi ve harf çevirisi tablosu esas alınmıştır (krş. Röhrborn, 1977-1998: 9-10 ve 13-14; Röhrborn, 2010: XXXIII-XXXV). Röhrborn tarafından hazırlanan bu tabloda yer alan <ç> yerine <ç> ve <ş> yerine de <ş> kullanılmasının dışında bu yöntem bütünüyle takip edilmiştir. Bu çalışmada sunulan Eski Uygurca metin 85 satırdan oluşmaktadır fakat kimi satırlarda ancak birkaç sözcük veya harf kalıntısı bulunmaktadır. Eski Uygurca metnin Türkiye Türkçesine aktarımında metne sadık kalınmıştır. Metnin aktarımında bazı satırlar büyük tahribat içerdiğinden Eski Uygurca metin satır satır aktarılmıştır. Bu çalışmaya dâhil edilen fragmanların bugün hangi Çince (veya başka bir dildeki) metne ait olduğu belirlenemediğinden orijinal metinle mukayeseli bir inceleme mümkün olmamıştır ancak yine de 神農本草經 *Shennong bencao jing*'e atfı yapılan kısımlarda metnin İngilizce tercümesiyle mukayese edilmiştir. Bununla birlikte metnin orijinalinin tespit edilememiş olması metindeki bazı özel kavramların anlamlandırılmasını güçleştirmiştir. Özellikle daha önce hiçbir Uygurca metinde tanıklanmayan Çince olduğu düşünülen damar adları, sıcaklık adı vb. birkaç ifadenin okuması ve anlamlandırılmasında mevcut tereddütler açıklamalar kısmında belirtilmiştir.

Bu yazının sözlük ve dizin kısmı alfabetik olarak düzenlenmiştir. Sözlük ve dizin bölümüne metinde bütünlüklü olarak korunmuş bütün sözler dâhil edilmiştir. Sözlük kısmında metinde yer alan sözcüklerin bütün yazım şekillerine ve restore edilmiş biçimlerine de yer verilmiştir. Bununla birlikte madde başlarının alıntı sözcük olması durumunda kaynak dillerdeki orijinal biçimlerine de yer verilmiştir.

4. Eski Uyğurca Metnin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

Mainz 302 (T II D 177; Glas: T II D 177 d) recto + U 240 (T II D 177h) verso

		yeti p(a)t(a)r	U 240
		yyty ptr	
(01)	01 özi yogun üçün yalñoklar	U 240 v 01
	 /wyz y ywqwn 'wyçwn y'lnkwql'r	
(02)	02	... tört bulgantı ötrü	U 240 v 02
		... twyrt t.../ pwlq'nty 'wytrw	
(03)	03 arıgsız üngü-	U 240 v 03
	 /kyd' 'ryqsyzy 'wynkw	
(04)	04	[lük] ... [b(ä)lgü]rdi anta ötrü yalñok-	Mz 302 r 01 + U
		/// ... ///rdy 'nt' 'wytrw y'lnkwq	240 v 04
(05)	05	lar ätözintä ig to[ga] b(ä)lgürdi	Mz 302 r 02 + U
		l'r 't'wyz ynt' /'k tw// plkwrdy	240 v 05
(06)	06	ämğänt/lär anı [ü]çün ş[in]duj	Mz 302 r 03 + U
		'mk'nty l'r 'ny ///çwn ş//dwnk	240 v 06
(07)	07	han y(a)rıkancuçı köñül tur-	Mz 302 r 04
		q'n yrlyq'neçwçy (P) kwynkwł twr	
(08)	08	gurup bo ot äm bitig	Mz 302 r 05
		qwrwp pw 'wt (P) 'm pytyk	
(09)	09	yarattı [ka]mag taglarda kısıllar-	Mz 302 r 06
		y'r 'ty //m'q t'ql'rd' qysyl l'r	
(10)	10	[da] yüz tört törlüg	Mz 302 r 07
		//... .. ywz twyrt twyrlwk	
(11)	11[yara]şı otlar tilädi tavgaç	Mz 302 r 08
	 ///şy 'wtl'r tyl'dy t'vq'ç	
(12)	12	[han] ... kamag yeti yüz artok ymä	Mz 302 r 09
		/// q'm'q yyty ywz 'rtwq ym'	
(13)	13	[otla]rığ üç bölök bölti bir	Mz 302 r 10
		////r yq 'wyç pwyłwk pwylyty pyr	
(14)	14	b[a]ş[ın]kı ikinti ortonkı üçünç	Mz 302 r 11
		p/ş///qy 'ykynty 'wrtwnqy 'wyçwnç	

(15)	15	kudıkı baştınkı [yüz] ¹ y(e)g(i)rmi törlüg ol qwdyqy p'ştyngy /// ykrmy twyrlwk 'wl	Mz 302 r 12
(16)	16	kaltı [o]l han osuglug ärür t(ä)ñri-q'ltıy /// q'n 'wswqlwq 'rwr tnkry	Mz 302 r 13
(17)	17	kä yöl[ä]şürür agusuz ol igsiz iglig k' ywl/şwrwr ''qswsz 'wl 'yksyz 'yklyk	Mz 302 r 14
(18)	18	kişi amuru içsär y(a)vlak kılmaz tnl(i)g-kyşy 'mwrw 'yçs 'r yvl'q qylm'z tynlq	Mz 302 r 15
(19)	19	larka öz igidtäci ig arıtdacı l'rq' 'wyz 'ykydt'çy 'yk ''rytd'çy	Mz 302 r 16
(20)	20	ol otrakı ot ol ymä yüz y(e)g(i)rmi 'wl 'wtr'qy 'wt 'wl ym' ywz ykrmy	Mz 302 r 17
(21)	21	[t]örl[ü]g o[l kal]tı buyruk bäglär /wyr/l/k 'w/ ///ty pwyrrwq p'kl'r	Mz 302 r 18
U 240 (T II D 177h) recto + Mainz 302 (T II D 177; Glas: T II D 177 d) verso			
(22)	01 ärür ätözüg y[a]rar küç 'w////////k 'rwr 't'wyz wk y/r' r kwyç	U 240 r 01
(23)	02	a[rta]r ig arıtır kişikä [yö]läşürür ''///r 'yk ''rytyr kyşyk' ///şwrwr	U 240 r 02
(24)	03	bo ot[l]ar amarı agu[lug amarı agusuz] pw 'wt'r 'm'ry ''qw (P) /// //// //	U 240 r 03
(25)	04	ol kudıkı ot ymä y[üz beş otuz] 'wl qwdyqy 'wt ym' y// /// ////	U 240 r 04 + Mz 302 v 01
(26)	05	[törl]üg tetir kaltı yumuş[ç]ı ... ////wk tytyr q'ltı ywmwş /y ///r	U 240 r 05 + Mz 302 v 02
(27)	06	t[ä]g ärü[r] t/k /... 'w.../q 'rw/ ...n	U 240 r 06 + Mz 302 v 03
(28)	07	ämläd[äç]i yerkä yöl[ä]ş[ü]rür 'ml'd//y yyr (P) k' ywl/ş/rwr	U 240 r 07 + Mz 302 v 04
(29)	08	iñç[i]p agulug ol şalap 'ynç/p ''qwlwq (P) 'wl ş'l'p	Mz 302 v 05
(30)	09	içürmiş bo ot 'yçwrmyş / pw 'wt ...////	Mz 302 v 06
(31)	10	içgü ol içmāk 'yçkw 'wl 'w...s... 'yçm'k /...	Mz 302 v 07
(32)	11	ot kamağ sanı iüç yü[z] 'wt q'm'q s'ny 'wyç yw/	Mz 302 v 08

- (33) 12 törlüg ol takı
twyrlwk 'wl t'qy mw/... .. Mz 302 v 09
- (34) 13 üç yüz beş yetmiş
'wyç ywz pyş yytmyş tw/.../ ... Mz 302 v 10
- (35) 14 ... a[n]ı eştilür ätözi
l'r 'y'yştylwr 't'wyz y krk'/ Mz 302 v 11
- (36) 15 inçip ämkä ymä kirmäz bölmiş
'ynçyp 'mk' ym' kyrm'z pwylymyş Mz 302 v 12
- (37) 16 boltı otlarıg anta ken ...
pwlty 'wtl'ryq ''nt' kyn ...r Mz 302 v 13
- (38) 17 üdtäki yalhöklarınñ ä[tö]z-
'wydt' ky y'lnkwql'r nynk '////z Mz 302 v 14
- (39) 18 intä ig b(ä)lgürdi tışili erkäkli
ynt' 'yk plkwrdy tşyly 'yrk'kly Mz 302 v 15
- (40) 19 b(ä)lgüsi ymä b(ä)lg[ür]di amtı im-vañ
plkwsy ym' plk//dy 'mtı 'ym v'nk Mz 302 v 16
- (41) 20 atl(i)g isig tumlır t[i]şi erkäk
'tlq 'şyşy twmlyr t/şy 'yrk'k Mz 302 v 17
- (42) 21 ugrın sözlälim
'wqryn swyz l'lym .../...//... 'rw Mz 302 v 18
- Mainz 311 (T II D 177)
A sayfası
- (43) 01
... .. / t/
- (44) 02 tam(i)r
... .. /// ky t'mr qyl... ..
- (45) 03 kekinç biz üç ay
... .. kykynç pyz 'wyç ''y
- (46) 04 övkä elänür
... .. twn 'wyvk' 'yl'nwr
- (47) 05 tetir tam(i)rınuñ
...ty.../l...ç' tytyr t'mry nwnk
- (48) 06 [b]aştınkı
... .. /'ştyngy t... .. / ...
- (49) 07 teti[r]
... .. / tyty/
- (50) 08 tam(i)r ol ortosı ulug
.../lwq t'mr 'wl 'wrdwsy 'wlvq

- (51) 09 bagarsuk ärür seu-vaņ-mi tam(1)r
p'q'rsqw 'rwr syw v'nk my t'mr
- (52) 10 ol taştınlı kapıgı burun ol burunka
'wl t'stynqy q'pyqy pwrwn 'wl pwrwnq'
- (53) 11 elänür anı üçün burun ädgü yıdl(1)g
'yl'nwr ''ny 'wyçwn pwrwn 'dkw yydlq
- (54) 12 yıd adınur ,, övkä işi yıd öņi
yyd ''dynwr ,, 'wyvk' 'yşy yyd 'wynky
- (55) 13 yürün ol tatıgı köyürgüci açıg
ywrwnk 'wl t'tyqy kwywrkwçy ''çyq

B sayfası

- (56) 01
...../k
- (57) 02
...../q t' /.....
- (58) 03 ay
...../yç ''y ...tyn /.....
- (59) 04 ... yüräk elänür
.../t ywr'k 'yl'nwr y.....
- (60) 05 tam(1)rı sol äligdä
t'mry swl 'lykd' .../ 'wy.....
- (61) 06 ärñäktä ol seu-im t[am(1)r]
'rnk'kt' 'wl syw 'ym t///
- (62) 07
.....d/y ky//.../
- (63) 08
.....p//y t/l.....
- (64) 09 tını tilkä tutşı ol ötli ol t[i]l
tyny tylk' twtşy 'wl 'wytly t/l
- (65) 10 altı tatagın tuydaçı ol anı üçün
''lty t't'qyn twyd'çy 'wl ''ny 'wyçwn
- (66) 11 yüräk äyäsı tatag ol öņi kız-
ywr'k 'y'sy t't'q 'wl 'wynky qyz
- (67) 12 ıl ol yıdı känirsig ol tatıgı
yl 'wl yydy k'nkyrsyk 'wl t'tyqy
- (68) 13 t(a)rka açıg ol üni çitrü suişig
trq' ''çyq 'wl 'wyny çy trw swyşyk
- (69) 14 ol ö/i ödüşı tär ol yay alku
'wl 'wyly 'wydwşy t'r 'wl y'y ''lqw

U 117 (T II D 177; Glas: T II D 177 b)

A sayfası

- (70) 01
q' /
(71) 02 ... kılmak
"nk qylm'q /
(72) 03 tär ulatı ätö[z]
t'r 'wl'ty 't'w//
(73) 04 yıd taşgaru üntü[r]-... ..
yyd t'şq'rw 'wyntw/... ..
(74) 05 saçı atl(ı)g ... işi küçi
s'çy "tlq /yl 'yşy kwyçy s/... //...
(75) 06 tört ulugug igidtäçi sarıg kayu
twyrt 'wlwqwq 'ykydt'çy s'ryq q'yw
(76) 07 ol tep tesär kekinç alamla tatag-
'wl typ tys'r kykynç "l'ml' t't'q
(77) 08 l(a)g sarıg nara tatagl(a)g sarıg soñı
lq s'ryq n'r' t't'qlq s'ryq swnky

B sayfası

- (78) 01
.....//
(79) 02 bışıg
.....//y pyşyq
(80) 03kı ertä turur
.....//qy 'yrt' twrwr
(81) 04 turur ulatı
.....//twrwr 'wl'ty
(82) 05 boguz[dm] [t]öpökätägi kamag
.../ t' pwqwz /// //ypwk't'ky q'm'q
(83) 06 yüz yüz nägü/ük ... ol ärür leşp
yww yww n'kw/wk ...wr 'wl 'rwr lyşp
(84) 07 ornı bo yel sarıg leşp ätözüg
'wrny pw yyl s'ryq lyşp 't'wyz wk
(85) 08 igidtäçi ol öz yaş tutrokı tut...
'ykydt'çy 'wl 'wyz y'ş twtrwqy twt/

5. Eski Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarması

Mainz 302 (T II D 177; Glas: T II D 177 d) recto + U 240 (T II D 177h) verso

varak yedi (01) esası katı (olduğu) için insanlar (02) ... dört karıştı. Sonra (03) dışkı belirerek (04) ... [ortaya çık]tı. Ondan sonra insanlar(ın) (05) bedeninde hastalık₂ belirdi (ve) (06) acı duydular. Bundan dolayı Hükümdar Shennong (07) merhametli bir zihin ortaya (08) çıkararak bu ilaç₂ kitabını (09) yazdı. Bütün dağlarda, dağ geçitlerinde (10) yüz dört türlü (11) [uygun] şifalı ot aradı. Çin (12) hükümdarı ... bütün yedi yüzden fazla (13) [otla]rı üç bölüm(e) ayırdı: Bir(incisi) (14) üstteki, ikincisi ortadaki, üçüncüsü (15) aşağıdaki. Üstteki yüz yirmi türdür. (16) Yani o(nlar) hükümdar gibidir. Tanrıya (17) benzer. Zehirsizdir. Sağlıklı (ve) hasta (18) kimseler (bunu) mütemadiyen içse, (onlara) zarar vermez. Canlıların (19) kendilerini besleyecek, hastalığı giderecektir. (20) Ortadaki şifalı otlar da yüz yirmi (21) türdür. [Yani] o(nlar) bakan₂

U 240 (T II D 177h) recto + Mainz 302 (T II D 177; Glas: T II D 177 d) verso

(22) [gibi]dir. Bedene faydalı gücü (23) artırır. Hastalığı giderir. Kişiye benzer. (24) Bu şifalı otlardan bazıları zehir[li bazıları zehirsiz]dir. (25) Aşağıdaki şifalı ot da y[üz yirmi beş] (26) türdür. Yani hizmetkâr ... (27) gibi(dir). (28) tedavi edecektir. Toprağa benzer. (29) Bununla birlikte zehirlidir. Aksalkım (30) içirmiş. Bu şifalı ot (31) içkidir. İçme (32) şifalı ottur. Bütün sayısı üç yüz (33) türdür ve (34) üç yüz altmış beş (35) ... onu işitilir. Bedeni (36) Bununla birlikte ilaca da girmeden ayrılmış (37) oldu. Şifalı otları ondan sonra ... (38) zamandaki insanların bedeninde (39) hastalık₂ belirdi. Dişi ve erkek (40) alameti de belirdi. Şimdi *im-vañ* (41) adlı sıcak söner. Dişi ve erkek (olması) (42) sebebini söyleyelim. (43)

Mainz 311 (T II D 177) (A sayfası)

(44) damar (45) cevap, biz üç ay (46) akciğer egemen olur. (47) dır. Damarının (48) üstteki (49) dır. (50) damardır. Ortası büyük (51) bağırsaktır. *Seu-vañ-mi* (denen) damardır. (52) Dışarıdaki kapısı burundur. Buruna (53) nüfuz eder. Bundan dolayı burun, güzel kokulu (54) koku(yu) ortadan kaldırır. Akciğer işi koku, rengi (55) beyazdır. Tadı yakıcı, acı

Mainz 311 (T II D 177) (B sayfası)

(56) (57) (58)
 ... ay (59) ... kalp egemen olur. (60) damarı sol elde
 (61) parmaktadır. *Seu-im* (denen) d(amar) (62)
 (63) (64) nefesi dile aralıksızdır.
 Geçişlidir. Dil (65) altı tadını duyacaktır. Bundan dolayı (66) kalp sahibi
 tadıdır. Rengi kırmızıdır. (67) Kokusu yanıktır. Tadı (68) acıdır₂. Sesi *çitri*
suişigdir. (69) Nemi terdir. Yaz bütün

U 117 (T II D 177; Glas: T II D 177 b) (A sayfası)

(70) (71) ... yapma (72) ter ve
 beden (73) koku(yu) dışarı çıkart-... (74) saçı adlı ... işi gücü
 ... (75) dört büyüğünü besleyecek safra hangisidir? (76) diye soracak
 olursa cevap (şöyledir): Elmalı, (77) sarı narlı, sarı sonu

U 117 (T II D 177; Glas: T II D 177 b) (B sayfası)

(78) (79) pişmiş (80) es-
 kidendir. (81)dır ve (82) ... boğazdan başa kadar bütün (83)
 yüzlerce nedir ... Balgam (Skt. *kapha*) yeridir. (84) Bu yel (Skt. *vāta*),
 safra (Skt. *pitta*) ve balgam (Skt. *kapha*) bedeni (85) koruyacaktır. Kendi
 yaş formül tut-

6. Eski Uygurca Metne İlişkin Kimi Açıklamalar

(04) [b(ä)lgü]rdi: Bu restorasyon için krş. 05. satır: *ig to[ga] b(ä)lgürdi*.

(05) *ig to[ga]*: EUyg. bu ikileme “hastalık₂” anlamındadır (Şen, 2002: 115).

(06) *ş[in]duy*: Bu özel isim Çin. 神農 *Shennong*’un “Tarım Tanrısı” (Giles, 1912: 1194c, *9819; s. 1032c, *8408) EUyg. yazı çevirimidir.

(11-13) *tavgaç [han] ... kamag yeti yüz artok ymä [otla]rığ üç bö-
 lök bölti*: EUyg. bu ifadenin dil içi çevirisi şöyledir: “Çin hükümdarı ...
 bütün yedi yüzden fazla [otla]rı üç bölüm(e) ayırdı”. Burada yer verilen
 şifalı ot sayısının *Shennong bencao jing* adlı eserle tutarlılık arz etmediği
 belirtilmelidir; zira bu eserde aslında 365 drog söz konusudur. Bununla bir-
 likte zaten ileriki satırlarda EUyg. metinde bahsi geçen ve üç kısma ayrılan
 drogların toplamı da 365 sayısına tekabül etmektedir. Burada şaşırtıcı olan
 bilgi 700’den fazla şifalı otlardan söz edilmesidir. Esasında EUyg. me-
 tindeki bu bilgi, 530-557 yılları arasında Daoist hekim Tao Hongjing (陶
 弘景) tarafından derlenen 神農本草經集注 *Shennong bencao jing jizhu*
 [“Derlenen Ek Açıklamalarla İlahi Eşin Tıbbi Malzemesi”] adlı eserdeki
 sayı ile örtüşmektedir; zira bu eserde 730 drog söz konusudur (krş. Golds-
 chmidt, 2022: 141).

(13-15) bir b[a]ş[tın]k[ı] ikinti ortonki üçünç kudıki: *Shennong bencao jing*'de teferruatıyla belirtildiği üzere, üç farklı bitki grubu mevcuttur. Bunlardan birincisi üst(teki), ikincisi orta(daki) ve üçüncüsü ise aşağı(daki)dir. Eserde bunlar Çin. 上 *shang* “üst”, Çin. 中 *zhong* “orta” ve Çin. 下 *xia* “alt” ile karşılanmıştır (krş. Nugent-Head, 2014: 24).

(15-20) başt[ı]nkı [yüz] y(e)g(i)rmi törlüg ol kaltı [o]l han osuglug ärür t(ä)ñrikä yöl[ä]şürür agusuz ol igsiz iglig kişi amuru içsär y(a) vlak kılmaz tın(l)ıglarka öz igidtäçi ig arıtdaçı ol: Bu EUyg. ifadenin *Shennong bencao jing*'deki karşılığı şöyledir: “Hükümdar olarak kullanılan 120 adet üstün sınıfa tabi tıbbi amaçlar için kullanılan bitki vardır. Esas olarak yaşamı beslerler ve Tanrı'ya karşılık gelirler. Toksik değildirler ve onları büyük miktarlarda ve uzun süre almak insanlara zarar vermez.” (*Shennong bencao jing*, ön söz, çev. Yang, 2008: ix-x). Bununla birlikte EUyg. metinde yer almayan kısım ise metnin orijinalinde şöyle devam eder: “Kişi vücudunu hafifletmek, *qi*'yi artırmak, yaşlanmayı önlemek ve ömrü uzatmak istiyorsa, [çabalarını] üstün sınıfa dayandırmalıdır.” (*Shennong bencao jing*, ön söz, çev. Yang, 2008: ix-x).

(20-25) otrakı ot ol ymä yüz y(e)g(i)rmi [t]örl[ü]g o[l] kal]n buyruk bağlär ärür ütözüg y[a]rar küç a[rta]r ig arıtır kişikä [yöl]läşürür bo ot[l]ar amarı agu[lug amarı agusuz] ol: Bu EUyg. ifadenin *Shennong bencao jing*'deki karşılığı şöyledir: “Bakan olarak kullanılan 120 adet orta sınıfa tabi tıbbi amaçlar için kullanılan bitki vardır. Kişiliği beslerler ve esas olarak insanlığa karşılık gelirler. Toksik olabilirler veya olmayabilirler.” (*Shennong bencao jing*, ön söz, çev. Yang, 2008: x). Bununla birlikte EUyg. metinde yer almayan kısım ise metnin orijinalinde şöyle devam eder: “[Bu nedenle] uygun kullanımlarına koymadan önce ölçülmeli ve tartılmalıdır. Eğer kişi hastalığı kontrol altına almak, boşlukları tamamlamak ve bitkinliği tazelemek istiyorsa, [çabalarını] orta sınıfa dayandırmalıdır.” (*Shennong bencao jing*, ön söz, çev. Yang, 2008: x).

(25-29) kudıki ot ymä y[üz beş otuz] [törl]üg tetir kaltı yumuş[ç]ı ... t[ä]g ärü[r] ämläd[äç]i yerkä yöl[ä]ş[ü]rür inç[i]p agulug ol: Bu EUyg. ifadenin *Shennong bencao jing*'deki karşılığı şöyledir: Yardımcı ve elçi olarak kullanılan 125 adet alt sınıfa tabi tıbbi amaçlar için kullanılan bitki vardır. Esas olarak hastalıkları tedavi ederler ve dünyaya karşılık gelirler. Genellikle toksiktirler.” (*Shennong bencao jing*, ön söz, çev. Yang, 2008: x). Bununla birlikte EUyg. metinde yer almayan kısım ise metnin orijinalinde şöyle devam eder: “Uzun süre alınmazlar. Kişi soğuğu, sıcağı ve kötü *qi*'yi ortadan kaldırmak, yığılmaları ve iltihapları yok etmek ve hastalıkları tedavi etmek istiyorsa, [çabalarını] alt sınıfa dayandırmalıdır.” (*Shennong bencao jing*, ön söz, çev. Yang, 2008: x).

(29) **şalap**: Sözcüğün okuması ve anlamlandırması kesin olmasa da Toh. B diyalektinde *şalāp* “çekirge, aksalkım” (Adams, 2013: 679) ve Skt. *śalabha*’ya “bir grās-hunisi, çekirge, bir tür güve” dayandığı söylenebilir.

(40) **im-vaṅ**: Sözcüğün okuması kesin olmasına karşın anlamı belirsizdir; ancak her durumda Çin. bir sıcaklık adı olduğu belirtilmelidir. Sözcük esasen Çin. ismin EUyg. yazı çevirimidir.

(51) **seu-vaṅ-mi**: Bu okuma kesin değildir; zira aynı ifade *sio-vaṅ-mi* veya *şiu-vaṅ-mi* şeklinde de okunabilir. Bununla birlikte her durumda Çin. bir damar adının EUyg. yazı çevirimi olduğu belirtilmelidir.

(61) **seu-im**: Bu okuma kesin değildir, aynı ifade *sio-im* veya *şiu-im* olarak da okunabilir. Her durumda Çin. bir damar adının EUyg. yazı çevirimi olduğu belirtilmelidir.

(68) **çitrü suişiğ**: Bu EUyg. ifadenin okuması kesin değil ve anlamı ise belirsizdir.

7. Sözlük ve Dizin

A

açığ “acı” a. 55; *t(a)rka* a. 68

adın- “ortadan kaldırmak” *ädgü yıld(ı)g yıd a.-ur* 54

aguluğ, agu[lug] “zehirli” a. 29; *amarı* a. 24

agusuz, [agusuz] “zehirsiz” a. 17; [*amarı*] [*a*]. 24

alamla “elma” a. *tatagl(a)g* 76

alku “bütün, hep” a. 69

altı “altı” a. *tatagın tuydaçı* 65

amarı, [amarı] “bazıları, diğerleri” a. *agu[lug]* 24; [*a*]. [*agusuz*] 24

amti “şimdi” a. 40

amuru “mütemadiyen” a. 18

anı “onu” a. *üçün* 53, 65; a. [*ü*]çün 06

anta, anta “sonra, ondan sonra” a. *ken* 37; a. *ötrü* 04

arıgsız “dışkı, pislik” a. 03

arıt- “(hastalığı) gidermek” *ig a.-daçı* 19; *ig a.-ır* 23

a[rt]- “artmak” *küç a.-[a]r* 23

artok “ziyade, fazla” *yeti yüz* a. 12

atl(ı)g “adlı; denen” a. 41, 74

a[n]ı “onu” a. 35

ay “ay” a. 45, 58

B

bagarsuk “bağırsak” *ulug b.* 51

baştınkı, b[a]ş[ıtın]kı, [b]aştınkı “üstteki” *b.* 14, 15, 48

bäg “bey, bakan” *buyruk b.+lär* 21

b(ä)lgü “alamet, işaret” *tişili erkäki b.+si* 40

b(ä)lgür-, b(ä)lgür-, b(ä)lg[ür]-, [b(ä)lgü]r- “belirmek, ortaya çıkarmak” *b.-di* 04, 40; *ig b.-di* 39; *ig to[ga] b.-di* 05

beş, [beş] “beş” *üç yüz b. yetmiş* 34; *y[üz] [b]. [otuz]* 25

bışıg “pişmiş” *b.* 79

bir “bir” *b.* 13

bitig “kitap” *bo ot äm b.* 08

biz “biz” *b.* 45

bo “bu” *b.* 08, 24, 30, 84

boguz “boğaz” *b.+[dın] [t]öpökätägi* 82

bol- “olmak” *bölmüş b.-tı* 37

böl- “bölmek, ayırmak” *b.-miş boltı* 36; *bölök b.-tı* 13

bölök “bölüm” *b. bölti* 13

bulgan- “karışmak” *b.-tı* 02

burun “burun” *b.* 52, 53; *b.+ka* 52

buyruk “bey, bakan” *b. bäglär* 21

Ç

çitrü “bir ses türü (?)” *ç.* 68

Ä

ädgü “iyi” *ä. yıdl(ı)g yıd* 53

älig “el” *sol ä.+dä* 60

äm “ilaç, deva” *ä. bitig* 08; *ä.+kä* 36

ängän- “acı duymak” *ä.-tilär* 06

ämlä- “tedavi etmek” *ä.-d[äç]i yerkä* 28

är- “yardımcı eylem, -dır; var olmak, mevcut olmak” *ä.-ür* 16, 22, 51, 83; *ä.-ü[r]* 27

ärjäk “parmak” *ä.+tä* 61

ätöz, ätöz, ätöz[z], ä[töz]z “beden” *ä.* 72; *ä.+i* 35; *ä.+intä* 05, 38; *ä.+üg* 22, 84

äyä “sahip” *yüräk ä.+si* 66

E

elän- “nüfuz etmek, egemen olmak” *burunka e.-ür* 53; *övkä e.-ür* 46; *yüräk e.-ür* 59

erkäk, erkäk “erkek” *t[i]şi e.* 41; *tişili e.+li* 39

ertä “eskiden” *e. turur* 80

eştil- “işitilmek” *e.-ür* 35

H

han, [han] “hükümdar, han” *h.* 16; *ş[in]duñ h.* 07; *tavgaç [h].* 12

İ

iç- “içmek” *i.-sär* 18

içgü “içki” *i.* 31

içmäk “içme” *i.* 31

içür- “içirmek” *i.-miş* 30

ig, ig “hastalık” *i. arıtdaçı* 19; *i. artır* 23; *i. b(ä)lgürdi* 39; *i. to[ga]* 05

igid- “beslemek; korumak” *ätözüg i.-täçi* 85; *öz i.-täçi* 19, *tört ulugug i.-täçi* 75

iglig “hasta” *igsiz i.* 17

igsiz “sağlıklı” *i. iglig* 17

ikinti “ikinci” *i.* 14

imvañ “bir tür sıcak (?)” *i. atl(t)g isig* 40

inçip, inç[i]p “bununla birlikte” *i.* 29, 36

isig “sıcak” *i.* 41

iş “iş” *i.+i küçi* 74; *övkä i.+i* 54

K

kaltı, [kal]n “şöyle ki, yani” *k.* 16, 21, 26

kamag, kamag, [ka]mag “bütün” *k.* 09, 12, 32, 82

kapıg “kapı” *k.+ı* 52

kayu “hangi” *k.* 75

käjirsig “yanık, yanmış” *k.* 67

kekinç “cevap” *k.* 45, 76

ken “sonra” *anta k.* 37

kıl- “yapmak, etmek” *y(a)vlak k.-maz* 18

kılmak “yapma, etme” *k.* 71

kısl “dağ geçiti” *k.+lar[da]* 09

- kızıl** “kızıl, kırmızı” *öñi k.* 66
kir- “girmek” *ämkä ymä k.-müz* 36
kişi “kişi” *igsiz iglig k.* 18; *k.+kä [yö]läşürür* 23
köñül “zihin” *k. turgurup* 07
köyür- “yanmak” *tatığı k.-güçi* 55
küç, küç “güç” *k. a[rta]r* 22; *işi k.+i* 74
kudıki, kudıki “aşağıdaki” *k.* 15, 25

L

- leşp** “balgam (Skt. *kapha*)” *l.* 83, 84

N

- nara** < Soğd. *n'r'kh* “nar” *sarıg n. tatagl(a)g* 77

- nägü/ük** “ne; neden” *n.* 83

O

- ol, ol], [o]** “o, işaret sıfatı; -dır, kopula” *o.* 15, 16, 17, 20, 20, 21, 25, 29, 31, 33, 50, 52, 52, 55, 61, 64, 64, 65, 66, 67, 67, 68, 69, 69, 76, 83, 85

- oron** “yer” *leşp o.+ı* 84

- orço** “orta” *o.+sı* 50

- ortonki** “ortadaki” *o.* 14

- osuglug** “gibi” *o.* 16

- ot, ot, [ot]** “ot, şifalı ot” *o.* 20, 25, 30, 32; *o.äm bitig* 08; *o.+lar* 11; *o.+[l]ar* 24; *o.+larıg* 13, 37

- [otuz]** “otuz” *y[üz beş] [o].* 25

- otraki** “ortadaki” *o.* 20

Ö

- ödüş** “rutubet, nem” *öli ö.+i* 69

- öl** “rutubet, nem” *ö.+i ödüşi* 69

- öñ** “renk” *ö.+i kızıl ol* 66; *ö.+i yürün ol* 54

- ötli** “geçişli” *ö. ol* 64

- ötrü** “sonra” *ö.* 02, 04

- övkä** “akciğer” *ö.* 46, 54

- öz, öz** “kendî” *ö.* 19, 85; *ö.+i* 01

S

- saç** “saç” *s.+ı* 74

- san** “sayı” *s.+ı* 32

sarıg “sarı; safra (Skt. *pitta*)” s. 75, 77, 84; s. *nara tatagl(a)g* 77

seuim “bir damar adı (?)” s. *t[am(i)r]* 61

seuvañmi “bir damar adı (?)” s. *tam(i)r* 51

sözlä- “söylemek” *ugrın s.-lim* 42

sol “sol” s. *äligdä* 60

soñ “son” s. +1 77

suişig “bir tür ses (?)” s. 68

Ş

şalap < Toh. B *śalāp* (?) “aksalkım (locust)” (Adams 2013: 679) ş. *içürmiş* 29

ş[in]duj < Çin. 神農 *Shennong* “Çinli mitolojik hükümdar” ş. *han* 06

T

tag “dağ” t. +*larda* 09

takı “ve” t. 33

tam(i)r, t[am(i)r] “damar” t. 44, 50, 51, 61; t. +1 60; t. +*ınuj* 47

t(a)rka “acı” t. *açıg* 68

taşgaru “dışarı” t. 73

taştınkı “dışarıdaki” t. *kapığı* 52

tatag “tat” t. 66; *altı t.+ın tuydaçı* 65 → **tatıg**

tatagl(a)g “tatlı” *alamla* t. 76; *sarıg nara* t. 77

tatıg “tat” t. +1 55, 67 → **tatag**

tavgaç “Çin” t. [*han*] 11

t[ä]g “gibi” t. 27

t(ä)ñri “tanrı” t. +*kä* 16

tär “ter” t. 69, 72

te- “demek, söylemek” t. -*p* 76; t. -*sär* 76

tet- “*tetir* {-DIR} bildirme, kopula” t. -*ir* 26, 47; t. -*i[r]* 49

tın “nefes” t. +1 64

tınl(ı)g “canlı” t. +*larka* 18

til, t[i]l “dil” t. +*kä* 64, 64

tilä- “aramak” t. -*di* 11

tişi, t[i]şi “dişi” t. *erkäk* 41; t. +*li erkäkli* 39

to[ga] “hastalık” *ig* t. 05

[t]öpö “tepe, baş” *boguz[dın]* [*t*]. +*kätägi* 82

- törlüg, [törl]üg, [t]örl[ü]g** “türlü” *t.* 10, 15, 21, 26, 33
tört, tört “dört” *t.* 02, 10, 75
tumlu- “sönmek” *isig t.-r* 41
tur- “*turur biçimiyle bildirme, koşaç;*” *t.-ur* 80, 81
turgur- “ortaya çıkarmak” *y(a)rlıkançuçı köjül t.-up* 07
tut- “tutmak” *t.* 85
tutrok “formül” *t.+ı* 85
tutşı “aralıksız” *t.* 64
tuy- “duymak” *altı tatagın t.-daçı* 65
U
ugur “sebepe” *u.+ın sözlälim* 42
ulati “ve” *u.* 72, 81
ulug “büyük” *u. bagarsuk* 50; *tört u.+ug igidtäçi* 75
Ü
üç, üç “üç” *ü.* 13, 32, 34, 45
üçün, [ü]çün “için” *ü.* 01, 06, 53, 65
üçünç “üçüncü” *ü.* 14
üd “zaman” *ü.+täki* 38
ün “ses” *ü.+i* 68
ün- “çıkarmak, belirlemek” *ü.-gü[lük]* 03
üntü[r]- “çıkartmak” *taşgaru ü.* 73
Y
yalğok “insan” *y.+lar* 01, 04; *y.+larnıy* 38
y[a]ra- “fayda sağlamak” *ätözüg y.-r* 22
[yara]şı “uygun, münasip” *[y]. otlar* 11
yarat- “yazmak” *y.-tı* 09
y(a)rlıkançuçı “merhametli” *y. köjül* 07
yaş “yaş” *öz y.* 85
y(a)vlak “zarar” *y. kılmaz* 18
yay “yaz” *y.* 69
y(e)g(i)rmi “yirmi” *yüz y.* 20; *[yüz]* *y.* 15
yel “yel (Skt. *vāta*)” *y.* 84
yer “toprak” *y.+kä yöl[ä]ş[ü]rür* 28
yeti “yedi” *y. yüz artok* 12

- yetmiş** “yetmiş” *üç yüz beş* y. 34
yıd “koku” y. 54, 73; y. +ı 67; *yıdl(i)g* y. 54
yıdl(i)g “kokulu” y. *yıd adınur* 53
ymä “dahi” y. 12, 20, 25, 36, 40
yogun “yoğun, katı” y. 01
yöl[ä]şür-, yöl[ä]ş[ü]r-, [yö]läşür- “karşılaştırmak” *kişikä [y].-ür* 23;
t(ä)ñrikä y.-ür 17; *yerkä y.-ür* 28
yumuş[ç]ı “hizmetkâr” y. 26
yüräk “kalp” y. *äyäsı* 66; y. *elänür* 59
yürüñ “beyaz” *öñi* y. 55
yüz, y[ü]z, y[üz], [yüz] “yüz” y. 10, 12, 15, 20, 25, 32, 34, 83, 83

Sonuç

Eski Uygurca tıpkı İslami Orta Asya edebî dili ve Anadolu çevresinde meydana gelmiş Türk dili gibi sağlık bilgisi konulu eserler söz konusu olduğunda bugünün araştırmacılarına önemli yazılı kaynaklar ve dilsel veriler sunmaktadır. Elbette Türk-İslam geleneğinde kaleme alınan metinlerin hacimleri söz konusu olduğunda Eski Uygurca metinlerden çok daha fazla malzeme sunduğu kesindir. Bununla birlikte Uygur tıbbı söz konusu olduğunda ise metinlerin türleri, ele aldıkları konular ve tedavi yöntemleri oldukça farklı ufuklar açacak türdendir. Eski Uygur tıbbının halk tıbbından, Süryani tıbbından ve Hint tıbbından beslendiği bilinmektedir. Bu yazının konusunu oluşturan fragmanların neşriyle birlikte, Zieme'nin (2013: 491) de haklı olarak belirttiği gibi Uygurlar arasında Çin tıbbının da etkisinin mevcut olduğu yazılı kaynaklar aracılığıyla tespit edilmiştir. Esasında Çin tıbbının efsanevi kahramanı ve Çinlilere ziraati öğretmesiyle bilinen 神農 Shennong'un ve kim tarafından yazıldığı bugün bilinmese de ona atfedilen 神農本草經 *Shennong bencao jing*'deki bitkisel, hayvansal ve madeni ilaç türlerinin tasnifi meselelerine bu Eski Uygurca metinde yer verilmesi Uygur tıp geleneğindeki Çin etkisinin önemli bir ispatı değerindedir. Bu çalışma neticesinde 1930-2021 yılları arasında Eski Uygurca tıp metinleri üzerine makale, kitap, kitap bölümü, tez ve bildiri türünden 25 çalışma hakkında genel değerlendirme yapılmış ve bugün Berlin Turfan Koleksiyonu'nda korunan dört fragmanın filolojik neşri yoluyla Türk dili ve Türk tıp tarihi araştırmalarına kaynak niteliği taşıyacak dilsel veriler sunulmuştur.

İşaretler ve Kısaltmalar

(P)	pothī deliği
*	madde başı
… ₂	ikileme
bk.	bakınız
Çin.	Çince
EUyg.	Eski Uygurca
krş.	karşılaştırınız
no.	numara
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti

Kaynakça

- [Arat], G. R. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren*. I. Berlin.
- [Arat], G. R. R. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren*. II. Berlin.
- [Arat], G. R. R. (1937). *Türkische Turfan-Texte. VII. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. Wolfram Eberhard*. Berlin.
- Abudurexiti, B. (2013). 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 *Gudai weiwu'er yu yixue wenxian de yuwen xue yanjiu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pekin: Minzu Üniversitesi.
- Adams, D. Q. (2013). *A dictionary of Tocharian B. Revised and greatly enlarged vol. 1-2*. Amsterdam ve New York: Rodopi.
- Bailey, H. W. (1953). Medical plant names in Uigur Turkish. *Mélanges Fuad Köprülü / 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* içinde (51-56) Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını.
- Batmaz, M. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, N. (2012). *Buddhist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Tabâbet*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, E. (2021). “Uygurca *yêl ig* Üzerine.” *International Journal of Old Uyghur Studies*, 3(2), 153-164.
- Gabain, A. von (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmīschrift*. Berlin.
- Giles, H. A. (1912). *A Chinese-English dictionary. Part I-II*. Shanghai ve London: Kelly and Walsh.

- Goldschmidt, A. (2022). Pre-standardised pharmacology: Han through Song. *Routledge handbook of Chinese medicine* içinde (133-145. ss.) London & New York: Routledge.
- Gürkan, M. (2010). *Orta Asya'daki Eski Türk Tıbbının, Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Khasbaatar, A. (2021). "Die Drogenbezeichnungen aus dem 15. Kapitel des mongolischen *Goldglanz-Sūtra*". *Ural-altaische Jahrbücher, Neue Folge* 28, 259-293.
- Knüppel, M. (2013). *Alttürkische Handschriften Teil 17: Heilkundliche, Volksreligiöse und Ritualtexte*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Maue, D. ve Sertkaya, O. (1986). "Drogenliste und Dhāraṇī aus dem 'Zauberbad der Sarasvatī' des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I)". *Ural-altaische Jahrbücher*, 6, 76-99.
- Maue, D. ve Sertkaya, O. (1991). "Drogenliste und Dhāraṇī aus dem 'Zauberbad der Sarasvatī' des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil II)". *Ural-altaische Jahrbücher*, 10, 116-127.
- Maue, D. (1996). *Alttürkische Handschriften Teil 1: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Maue, D. (2008). "An Uighur version of Vāgbhaṭa's Aṣṭāṅgharḍayasamhitā". *Asian Medicine*, 4, 113-173.
- Maue, D. (2015). *Alttürkische Handschriften Teil 19: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift Teil 2*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Nugent-Head, J. (2014). "The first materia medica: The shen nong ben cao jing". *Journal of Chinese Medicine*, 104, 24-28.
- Ölmez, M. (1996). "Süryani Harfli Eski Uygurca Bir Tıp Metni". 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı* (815-820). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 1-6*. Wiesbaden: Steiner.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung. I. Verben. Vol. 1: ab- - äzüglä-*. Stuttgart: Steiner.
- Sertkaya, O. F. (1997). "Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış". *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi* (349-358) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Sertkaya, O. F. (1999). "Kurzer Überblick über die uigurischen medizinischen Texte". *Arslan Terzioğlu'na Armağan 60. Doğum Yılı Anısına* (125-138). İstanbul: ISIS.
- Sertkaya, O. F. (2021). "Göz Hastalıkları ve Tedavileri Üzerine Eski Uygurca Sūtra'lardan Parçalar". *Journal of Old Turkic Studies*, 5(2), 380-392.

- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokyürek, H. (2014). “Eski Uygurcada Āyurveda Tıbbı ve Beş Unsur”. *Türkiyat Mecmuası*, 24(2), 235-260.
- Tokyürek, H. (2021). *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*. Kayseri: Kimlik.
- Unschuld, P. U. (1986). *Medicine in China: A history of pharmaceuticals*. University of California.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yang, S. (çev.) (2008). *The divine farmer’s materia medica*. Boulder: Blue Poppy.
- Zieme, P. (1999). “Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren”. *Studia Tibetica et Mongolica* içinde (325-340. ss.) Swisttal-Odendorf: Indica et Tibetica.
- Zieme, P. (2007). “Notes on Uighur medicine, especially on the Uighur Siddhasāra tradition”. *Asian Medicine*, 3, 308-322.
- Zieme, P. (2013). Knüppel, Michael: Alttürkische Handschriften. Teil 17. Heilkundliche, Volksreligiöse und Ritualtexte. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2013. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII, 25). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 66(4), 489-494.

Elektronik Kaynakça

- Mainz 302 (T II D 177; Glas: T II D 177 d) recto: http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0302_seite2.jpg erişim tarihi: 08.08.2022 verso: http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0302_seite1.jpg erişim tarihi 08.08.2022
- Mainz 311 (T II D 177) A sayfası: http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0311_seite1.jpg erişim tarihi: 08.08.2022 B sayfası: http://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0311_seite2.jpg erişim tarihi 08.08.2022
- U 117 (T II D 177; Glas: T II D 177 b) A sayfası: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0117seite1.jpg> erişim tarihi: 08.08.2022 B sayfası: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0117seite2.jpg> erişim tarihi 08.08.2022
- U 240 (T II D 177h) recto: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0240recto.jpg> (Erişim tarihi: 08.08.2022) verso: <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0240verso.jpg> erişim tarihi 08.08.2022

Extended Summary

Old Uyghur is based on the translation of religious literature such as Buddhism, Manichaeism, and Nestorian Christianity; however, many non-religious works were also written during this period. Although the most significant share among them belongs to the civil documents about the daily life of the Uyghurs, there are also texts defined as medical or health information texts, most of which have survived to the present day in the form of fragments. Considering the historical development of the Turkish language, as in the pre-Islamic Uyghurs, the Islamic Central Asian literary language and the written language that developed in the Anatolian field, in short, from East Turkestan to Anatolia, the medicine texts belonging to different traditions were penned as translation, original-translation and original. Although the works on medicine that originated in the Turkish-Islamic geography have an important place in terms of their volume and number, such works in the Old Uyghur literature have an exciting appearance in terms of the subjects they deal, the traditions on which they are based, the treatment practices and the alphabets in which they are written. This article is based on the edition of four fragments on medicine, which were written in Old Uyghur and have not been published until now. In fact, the transcription, transliteration, translation into Turkish, explanations, and index/dictionary part of these fragments constitute the basis of this article. However, the fact that the studies on medical texts written in the Old Uyghur language are as old as the beginning of research on this historical dialect makes it necessary to mention the nature of these studies. The first publication in this field belongs to 1930; the last publication is dated 2021 as far as [it] can be determined. Therefore, looking at the publications on Old Uyghur medical texts during these 91 years will show a better understanding of the literature and what to focus on in subsequent studies. For all these reasons, in this article, firstly, a research history of Old Uyghur medical texts is presented, then the place of the work known as 神農本草經 *Shennong bencao jing* [= Divine Farmer's Materia Medica] in Chinese medicine is examined since it is mentioned in the fragments discussed in this study. Afterward, the manuscript, as mentioned above, fragments are published.

It is essential to shedding light on the historical course of research such as articles, books, book chapters, dissertations, and papers on Old Uyghur medical texts in terms of showing the point reached in these researches today. For this reason, in the first part of this study, general evaluations are made about 21 studies. The studies mentioned here include lexicological, medical history, and philological and thematic studies. Each study provides valuable contributions to Old Uyghur medical research. After this section, the medical traditions, especially of the Old Uyghurs, are mentioned. These traditions include folk medicine, Syriac medicine, Indian medicine, and Chinese medicine. As it is mainly related to this article, Chinese medicine and *Shennong bencao jing* are mentioned. The medical fragments included in this article are in the Berlin Turfan Collection today in Mainz 302 (T II D 177; Glass: T II D 177 d), U 240 (T II D 177h), Mainz 311 (T II D 177) and U 117 (T II D 177; Glass: T II D 177 b) is protected by archival

numbers. The catalog information of all the fragments, except Mainz 311, was prepared by Knüppel (2013: 74-77). According to the information given by Zieme (2013: 491) in his review of the catalogue study prepared by Knüppel, the first two of these fragments are parts of the text that complement each other. In this study, it is aimed to present the transcription, transliteration, translation to Turkey Turkish, text notes, analytical index, and dictionary of the above-mentioned Old Uyghur medical fragments. While preparing the transliteration and transliteration of the text's transliteration and transliteration table specified in the *Uigurisches Wörterbuch* [= Uyghur Dictionary] was taken as a basis. This method has been followed thoroughly, except that <ç> is used instead of <č> and <ş> is used instead of <š> in this table prepared by Röhrborn. The Old Uyghur text presented in this study consists of 85 lines, but there are only a few words or letter remnants in some lines. The text was faithful in translating the Old Uyghur text into Turkish. In the translation of the text, some lines were damaged, so the Old Uyghur text was translated line by line. Since the Chinese (or other languages) text of the fragments included in this study cannot be determined today, a comparative analysis with the original text has not been possible; however, it has been compared with the English translation of the text in the parts that refer to 神農本草經 *Shennong bencao jing*. However, the fact that the original text could not be determined made it challenging to make sense of some unique concepts in the text. In particular, the names of vessels, temperature names, etc., which are considered Chinese, have not been witnessed in any Uyghur text before. The hesitations about the reading and interpretation of a few expressions are stated in the explanations chapter. The dictionary and index parts of this article are arranged alphabetically. All words preserved as a whole in the text are included in the dictionary and index section. In the dictionary part, all the words and restored forms of the words in the text are also included. However, if the headlines are borrowed words, their original forms in the source languages are also included. The philological edition of four fragments preserved in the Berlin Turfan Collection today presents linguistic data that will serve as a source for Turkish language and Turkish medical history research.